

GRIEKSE VOLKSKUNDE:

GEBRUIKEN EN GELOOFSVOORSTELLINGEN UIT HET OUDE IN HET MODERNE GRIEKENLAND

Enkele jaren geleden hoorde of las ik - ik kan het me niet meer precies herinneren - over het volgende voorval: een groep Griekse archeologen deed opgravingen aan de voet van de Olympus, in Dion, en onder hen bevond zich ook een Amerikaan. Op een dag, terwijl ze zaten te eten in de enige taverna van het dorp, probeerde de Amerikaan zijn weinige Grieks te oefenen door met de ober te praten. Gevraagd naar zijn leeftijd, antwoordde de Griek dat hij 35 jaar oud was, en de Amerikaan kon zijn verbazing niet verbergen dat de twee mannen leeftijdsgenoten waren, omdat de ober, met zijn 'harde' gezicht, er heel wat jaartjes ouder uitzag. De reactie van de Griek hierop liet de Amerikaan sprakeloos: "Jij hebt een baby-face, mijn gezicht is 3500 jaar oud!". Deze opmerking van de eenvoudige dorperling maakte indruk op mij, omdat hij in enkele woorden dat intense gevoel had gesloten, waarmee vele generaties Grieken zijn grootgebracht: dat ze nakomelingen van glorieuze voorvaders zijn en dat hun door het lot beschoren is de oudste taal en geschiedenis van Europa voort te zetten.

Deze overtuiging van de moderne Grieken, dat zij de voortzetters zijn niet alleen van de taal, maar ook van de geschiedenis en de cultuur van de oude Grieken, en hun veelvoorkomende verwijzingen naar het roemrijke verleden, leiden vaak tot beschuldigingen door buitenlanders van overdreven voorouderverering en narcisme. Tijdens mijn lezing hier over gebruiken en gewoonten van de moderne Grieken, die hun wortels in de Oudheid hebben, hoef ik gelukkig niet bang te zijn dat u mij van hetzelfde zult beschuldigen, omdat het doel van het Griekenlandcentrum juist is: "de idee te propageren dat de Griekse cultuur, van de Oudheid tot nu, een onverbreekbare eenheid vormt."

Het onderwerp van mijn lezing houdt direct verband met de *laografie* (het Nieuwgriekse woord voor 'volkskunde') en daarom zal ik beginnen met wat algemene informatie over deze betrekkelijk jonge wetenschap.

Het woord *laografie* was reeds in de Alexandrijnse tijd bekend, maar met geheel andere betekenis¹. De joodse historicus Josephus Flavius (37-98 n. Chr.) en anderen gebruiken het woord in een belastingtechnische betekenis die het indertijd in Egypte had; het betekende daar de hoofdelijke belastingbijdrage.

¹ Politis, N.G., "Λαογραφία". In: *Laografia* 1 (1909), p. 31.

Inners van de hoofdelijke belasting werden toen laografen genoemd.

De *laografie* als wetenschap verscheen het eerst in het midden van de negentiende eeuw in Engeland (folklore) en iets later in Duitsland (Volkskunde), dus in een tijd dat Europa heel wat revolutionaire bewegingen kende, voornamelijk van de arbeidersklasse. Volgens Riehl² kwam de laografie op om de verbreiding van het proletariaat aan banden te leggen door het begrip natie te propageren. In zijn boek werd de agrarische klasse naar voren geschoven als een "onovertroffen conservatieve kracht, een harde kern, die tegen elke verandering bestand is", dus als de meest representatieve klasse van de (Duitse) natie. Deze uitspraak van hem was evangelie voor de eerste laografen in Griekenland.

In het algemeen kan men zeggen dat de laografie is begonnen als een vlucht naar de goede oude tijd, toen de verhoudingen tussen de bevolkingsgroepen, zonder verdeling in klassen, harmonieus waren of leken. Om deze reden oefenden de middeleeuwen een aantrekkingskracht uit op de romantici, die ook de voorlopers van de laografie waren³. In de middeleeuwen besloeg de agrarische klasse inderdaad het grootste gedeelte van wat onder de term volk viel, in het kader van de volksgroep, omdat de stedelijke klasse zich nog niet gevormd had en de klasse van de adel door geen enkel nationaal bewustzijn gekenmerkt werd.

De term laografie in zijn huidige betekenis werd voor het eerst gebruikt door N.G. Polítis, in 1884, in het *Bulletin van de Geschied- en Volkskundige Vereniging van Griekenland*, met allerlei laografisch materiaal en belangwekkende historische en laografische studies. Polítis definieert de laografie als de wetenschap die "de traditionele uitingen door middel van woorden, daden of activiteiten van het geestelijk en maatschappelijk leven van het volk onderzoekt". Het laografisch onderzoek in Griekenland was, tenminste in zijn beginperiode, grotendeels historisch-bronkundig van karakter met als centrale doelstelling het optekenen van *survivals* in het nieuwe Griekenland van elementen uit het Griekse leven van de Oudheid. Dit was het doel dat vele Griekse en buitenlandse intellectuelen voor ogen hadden, in het kader van de bestrijding van de bekende theorieën van Fallmerayer, die beroering veroorzaakten onder de Griekse intellectuelen van die tijd - de *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters* in twee delen werd in 1830-1836 gepubliceerd - en onder de vrienden van Griekenland. Een sterk wapen in de bestrijding van deze theorie waren ook de uitingen van het volksleven, die duidelijk de nationale continuïteit in Griekenland aantoonde.

² Riehl, W.H., 'Η άστική κοινωνία, 1851.

³ Meraklís, M.G., *Λαογραφικά ζητήματα*, Athene 1989, p. 28.

Het vergelijkend onderzoek opende nieuwe wegen voor de inhoud en de doelstellingen die zich in de laografische studie aftekenden. Bovendien drong het besef door dat de laografie niet alleen archeologie is, of een wetenschap die zich alleen met het verleden van het volksleven bezighoudt, maar ook de wetenschap die het leven van het huidige volk in al zijn uitingen onderzoekt. Stílpon Kyriakídís gaf een meer complete definitie van laografie dan die van Polítis:

"De laografie onderzoekt het leven van het volk in zijn geheel, in al zijn uitingsvormen, voor zover zij spontaan en traditioneel van karakter zijn en niet voortkomen uit de huidige beschaving, die een schepping is van bepaalde superieure personen; zij onderzoekt met andere woorden de volkscultuur."

Aan de definities van de laografie door Griekse en buitenlandse wetenschappers moet worden toegevoegd dat de wetenschap van de laografie bij ieder volk speciale kenmerken vertoont, die samenhangen met de geschiedenis en de huidige culturele situatie daarvan. Deze beide factoren zijn volkomen uniek in Griekenland, een land met een langere geschiedenis dan veel andere volken en een land dat, op het platteland tenminste, nog niet de egaliserende invloed van de technologie heeft ondergaan in de mate waarin andere volken deze ondergaan hebben. Om deze redenen is de laografie in Griekenland meer levend dan in andere landen en is zij interessanter zowel om haar historische vorm en de vele survivals van een antieke beschaving, als ook om haar directe relatie tot het huidige volksleven⁴. Vanaf de stichting van de Griekse staat, in 1830, tot 1950, werd er in Griekenland een ononderbroken verschuiving waargenomen van het heden naar het verleden, en een tegenstelling tussen de poging tot 'herrijzenis' van het oude Griekenland enerzijds en het promoten van de volkscultuur anderzijds.

Zoals vermeld, was de theorie van Fallmerayer de aanleiding dat laografen en historici het diachronisch onderzoek als noodzakelijk beschouwden om de onveranderlijke *continuïteit* door de eeuwen heen op het spoor te komen. Overigens, zoals ook Schmidt opmerkt⁵, wordt het onderzoek van de continuïteit ook op een breder vlak dan historische vaststellingen beoefend, als een voortdurend bewijs van het in wezen onveranderlijke van de menselijke natuur, van het in laatste instantie onveranderlijke van de menselijke beschaving.

"Het onderzoek en de bestudering van survivals van culturele elementen uit langgeleden tijden, met het verdere perspectief om deze te gebruiken voor

⁴ Petrópoulos, A., *Λαογραφία*, Thessaloníki 1970, p. 264.

⁵ Meraklís, M.G., *o.c.* p. 17.

een vergelijkende verdieping in de dialektische verhouding tussen oud en nieuw"⁶, is hoe dan ook zinvol.

Dit is het kader waarin de *laografie van de continuïteit* zich beweegt (die zeker niet de enige bestaande laografische theorie en methode is⁷); binnen dit kader valt ook mijn lezing van vandaag.

Na de Tweede Wereldoorlog, dus in de moderne tijd, ontstaan er geen nieuwe gebruiken meer, maar ook de oude beginnen langzaamaan te verdwijnen. Het industriële tijdperk, de moderne technologie en de schaarse vrije tijd waarover men beschikt, zijn niet gunstig voor het scheppen van nieuwe gebruiken, noch voor het behoud van oude. De laatste decennia wordt er echter een herleving van bepaalde gebruiken waargenomen en in het algemeen een hernieuwing van de interesse daarvoor, natuurlijk zonder dat ze voor de moderne mens dezelfde betekenis hebben als vroeger. Zoals Meraklís schrijft:⁸

"Men zou kunnen zeggen dat de oude gebruiken, doordat zowel de oorspronkelijke betekenis als de redenen voor het gebruik worden vergeten, overleven met hun exotisch karakter, hun ceremoniële karakter en hun schilderachtigheid. Ze zijn een soort decoratieve elementen geworden. En al die dingen worden leuk gevonden, ze geven voldoening en vermaak."

Heidense en christelijke elementen

Het Griekse volk wil, net als elk ander christelijk volk, de moraal en de regels van de leer van Christus volgen, maar houdt intussen ook allesbehalve christelijke ideeën in stand. Het zijn geloofsvoorstellingen die diep in de geest van de mensen uit het volk zijn geworteld, ideeën geërfd uit de vroege Oudheid en in overeenstemming met de denkwijze van de primitieve mens. Een eenvoudig, recent voorbeeld vormt het feit dat tijdens de laatste maanden van 1995 een driemaal zo groot aantal huwelijken plaatsvond - niet alleen op het Griekse platteland, maar ook in de stedelijke centra - met de motivering dat 1996 een schrikkeljaar is en dus niet geschikt voor het voltrekken van huwelijken!

⁶ Id., p. 19.

⁷ Er bestaat b.v. een *laografie* die de sociaal-historische methode aanneemt; deze beschouwt de laografische verschijnselen als sociale en historische verschijnselen, die gerealiseerd worden op een bepaalde plaats en tijd.

⁸ Meraklís, *o.c.* p. 17.

De kerk probeerde met onderricht en vermaningen, met dreigingen en straffen de mythen en gewoonten van de oude godsdienst uit te roeien, maar "de mens bleef dezelfde in gevoel en gedachten, bijgelovig en vol angst en vrees voor zijn bestaan en geluk"⁹. Noch de kerk, noch de staat slaagde erin de heidense gewoonten van de mensen uit het volk uit te wissen, met als gevolg dat het geloof en de verering van het volk een mengsel is van christelijke en heidense handelingen en activiteiten.

Toen het christelijk geloof de overhand kreeg, probeerden de Kerkvaders en de christelijke schrijvers met hun preken de diep gewortelde heidense geloofsvoorstellingen en uitingen van het volk, die zij als tegenstrijdig met de christelijke geest beschouwden, te bestrijden. Hoewel ze niet altijd het beoogde doel bereikten, lieten ze ons toch belangrijke laografische informatie na in beschrijvingen van gebruiken die zij citeerden bij het uitoefenen van hun kritiek¹⁰. In vele gevallen streefde de Kerk de substitutie van pagane feesten en gebruiken na, of liever hun transformatie in christelijke. Veel feesten uit de Oudheid werden overgenomen in de christelijke feestdagenkalender, aangepast aan de tradities en de ceremoniën van de nieuwe godsdienst. De verjaardag van de zonnegod Mithras, bij voorbeeld, die gevierd werd op 25 december, werd door de Kerk in 354 n. Chr. veranderd in het feest van de geboorte van Christus, die sindsdien de Zon, de "gever van het licht" aan de wereld is¹¹. Het Parthenon en de tempel van Artemis in Efese werden omgevormd tot kerken van de Heilige Maagd Maria; St. Nicolaas nam de plaats in van Poseidon als beschermer van de zeelui, en de Heilige Yeoryos helpt net als Ares de strijders. Een legende in verband met de profeet Elias (door de Byzantijnen in verband gebracht met de zonnegod Helios) doet denken aan de woorden van Tiresias aan Odysseus (*Odys.* 11, 119), dat hij mensen moet gaan zoeken die niet weten wat een roeispaan is. God beval hetzelfde aan de profeet Elias; deze moest een kerk gaan bouwen op een plaats waar niemand het gebruik van de roeispaan kende. Daarom ook bevinden zich alle kerken die aan deze profeet gewijd zijn op bergtoppen. En wat betreft de twaalf apostelen: zou hun aantal eigenlijk alleen verband houden met de twaalf stammen van Israël, of misschien ook met de twaalf Olympische goden?

⁹ Mégas, G.A., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, Athene 1988, p. 14.

¹⁰ Men vindt voorbeelden bij Klemens van Alexandrië, Johannes Chrystóstomos, Arethas, Michaël Psellós, Johannes Tzétzes, Eustathios van Thessaloniki, Michaël Glykas, e.a.

¹¹ Mégas, *o.c.* p. 23.

Overgangsrituelen

Veel van de zogeheten overgangsrituelen (*Rites de passage*¹²) - de rituelen die de mensen op traditionele wijze aanhielden om onder goede voortekenen van de ene situatie in de andere over te gaan of om de godheid te verzoeken de nieuwe periode te zegenen - zijn tot in onze dagen behouden gebleven. De moderne Grieken offeren nog altijd dieren op de fundamenten van een nieuw gebouw, overladen de ikonen van Onze Lieve Vrouw en de Heiligen met gouden en zilveren offeranden, zoals de oude Grieken dat deden met de beelden van hun goden, stellen aan de Heilige Fanouris vragen over de toekomst, zoals ze dat vroeger met de orakels deden, zijn bang voor Nereïden en het "boze oog", "lezen" de toekomst in de rug van het (Paas-) lam, bieden iets van de eerste vruchten van de nieuwe oogst aan God aan, zoals gebruikelijk in de Oudheid (τα Θαρρήλια) en ze overnachten in de kerk van "hun" heilige op diens naamdagfeest.

De "overgangsrituelen" houden voornamelijk verband met de verschillende feesten en met de belangrijkste momenten van het menselijk leven. De gebruiken die de grote feesten begeleiden - Kerstmis, Pasen -, maar ook de kleinere, vertonen veel gelijkenissen met overeenkomstige feesten in de Oudheid. Ik noem als voorbeeld de processie van de Epitafios (geborduurde afbeelding van de graflegging van Christus) op Goede Vrijdag en de processie naar de tempel van Demeter, tijdens de Eleusinische mysteriën. Beide vinden plaats in de lentenacht, met de klaagliederen van twee moeders over het verlies van hun kinderen, die uiteindelijk naar het leven terug zullen keren als overwinnaars van de Hades. Ook de gelovigen volgen zingend de processie, met fakkels in de hand.

Vrijwel alle laografen zijn het eens over de verdeling van de gebruiken in drie grote categorieën: de gebruiken die met de cultus, met het amusement en met de 'levenscyclus' te maken hebben. Ik zal het vooral hebben over de derde categorie en voornamelijk over de twee grootste mijlpalen in het menselijk leven: de geboorte en de dood. Het huwelijk, een even belangrijke mijlpaal voor de traditionele mens, zal ik hier achterwege laten. Overigens vormt de huwelijkse instelling in de moderne werkelijkheid niet meer dezelfde belangrijke mijlpaal als vroeger: zij wordt nu eenmaal niet meer als een noodzakelijke voorwaarde beschouwd voor volledige maatschappelijke acceptatie en vooral voor het krijgen van wettige nakomelingen.

"Elke plaats zijn gewoonte, elke buurt zijn gebruik", zegt het spreekwoord, en het is een feit dat er een grote verscheidenheid aan gebruiken bestaat,

¹² Deze internationaal geaccepteerde term werd voor het eerst gebruikt in 1909 door Arnold van Gennep.

ook al bevatten ze alle dezelfde basisonderdelen. Het is natuurlijk onmogelijk hier alle "varianten" te bespreken, of alle gebruiken die eens overal bestaan hebben, maar die nu hun beste tijd gehad hebben en geen weerstand konden bieden aan de tand des tijds, met als resultaat dat ze alleen sporadisch overleven, in bepaalde gebieden. Ik zal me dus beperken tot de min of meer in heel Griekenland bekende gebruiken - die ten gevolge van de levensomstandigheden vanzelfsprekend op het platteland nauwgezet en levendiger onderhouden worden dan in de grote steden.

Geboorte

In een patriarchaal ingerichte samenleving als de Griekse is het niet vreemd dat het nog maar enkele decennia geleden voornamelijk de vrouw was die de prijs betaalde voor kinderloosheid, omdat een wetenschappelijke medische controle in deze kwesties nu eenmaal ondenkbaar was. Men geloofde dat een onvruchtbare vrouw door God vervloekt was, en vrouwen aarzelden niet hun toevlucht te nemen tot allerlei kruiden en "tovermiddelen" om de voortplanting te bewerkstelligen en dan vooral het baren van zonen. Een karakteristiek voorbeeld van deze praktijk en haar vaak desastreuze gevolgen vinden we in de prachtige roman van A. Karkavítsas De Bedelaar (1897). De vroedvrouw was een belangrijk persoon in de dorpsmaatschappij en haar rituele verering wordt nog tot op de dag van vandaag gevierd in bepaalde dorpen van voornamelijk Noord-Griekenland (op de dag van de vroedvrouw, 8 januari).

Het hoge sterftecijfer van pasgeborenen en kraamvrouwen joeg de mensen natuurlijk angst aan en dwong hen verschillende maatregelen te nemen ter bescherming van moeder en kind. Men geloofde dat de doop kinderen tegen de dood beschermde, maar ook het gebruik van amuletten, die het "boze oog" verdreven, vormde een beschermend schild. Om deze reden werden blauwe kralen (oogjes) gebruikt, die ze op de schouder van de baby spelden en nog steeds spelden. Tot veertig dagen na de geboorte, dragen de kraamvrouwen een rood lint en komen zij niet buiten het huis, om maar niet het "boze oog" aan te trekken. In de derde nacht na de geboorte komen volgens het volksgeloof de drie schikgodinnen - zij hebben nog hun Oudgriekse naam: Moiren - de pasgeborene bezoeken om zijn toekomst te bepalen. Om hun ontvangst zo gunstig mogelijk te maken, zetten de dorpelingen hun honden vast om de Moiren niet bang te maken, laten ze een licht branden en zetten ze zoetigheden naast de wieg van de baby om ze te "verzachten". De schikgodinnen "griffen" de toekomst in het voorhoofd van het kind.

Als een pasgeborene ongedoopt sterft, kan hij een "boze geest" worden; om dat kwaad te voorkomen, worden pasgeborenen die op sterven liggen in de

lucht gedoopt ('nooddoop'). Tot de jaren zeventig werd de naam van het kind pas tijdens de doop bekend. De rol van de peetvader/-moeder is erg belangrijk, niet alleen omdat hij/zij de naam aan het kind geeft, maar ook omdat hij/zij beschouwd wordt als zijn geestelijke vader/moeder. De gewoonte om het kind de naam van de grootvader of -moeder te geven wordt door de moderne Grieken nog altijd in stand gehouden.

Tijdens de doopplechtigheid draagt de priester, nadat hij het kind drie maal in het water heeft ondergedompeld, het samen met de peetvader drie maal rond de doopvont en de tafel waarop het Evangelie is geplaatst. Deze "dans", die ook tijdens de huwelijksplechtigheid plaatsvindt met de priester, het bruidspaar en de getuigen, moet een voortzetting zijn van de Oudgriekse "rondgangen" (*αμφιδρόμια*): de vijfde dag na de geboorte werd in de Oudheid de naam aan de pasgeborene gegeven door hem drie maal rond de haard (*Εστία*) van het huis te dragen; ook bij het huwelijk deed het bruidspaar drie maal een ronde rond de haard¹³.

Dood

Het volksgeloof met betrekking tot de dood heeft volgens Loukátos¹⁴ drie functies: a) de ziel van de overledene te helpen tijdens zijn overgang van het leven naar de dood, opdat hij zonder verdriet kan gaan en rustig met de andere doden kan 'leven', b) van God kwijtschelding van zijn zonden te krijgen, en c) de levenden - zijn familie, maar ook de gemeenschap in het algemeen - te beschermen tegen mogelijke vijandelijkheden of wraak van de overledene.

De dood is een langzame overgang van de wereld van de levenden naar de wereld van de doden, die met de begrafenis begint en enkele jaren later eindigt met het opgraven van het gebeente. Het volksgeloof met betrekking tot deze lange overgangsperiode wordt gekenmerkt door een mengeling van Oudgriekse en christelijke tradities.

De ziel verlaat het lichaam via de mond, zoals ook in de Homerische epen, vaak in de vorm van een kind met vleugels of een vlinder. De aartsengel Michaël brengt de zielen voor Gods troon, waarmee hij de taak van Hermes, de zielenbegeleider, voortzet. De Onderwereld heeft alle kenmerken van de Hades, het is er donker en koud en er zijn geen bomen, vogels en bronnen. De

¹³ M.P. Nilsson, *Greek folk religion*, Cambridge, Mass. 1961, p.73.

¹⁴ D. Loukátos, *Εισαγωγή στην 'Ελληνική Λαογραφία*, Athene 1978.

Cháros of Cháronidas (de Dood) van de volkspoëzie is niet altijd de veerman van de Oudheid. Gewoonlijk verschijnt hij als een zwartgeklede ruiter die ouderen, jongeren en kinderen achter zich aan sleept en de klaagzangen en smeekbeden van de familieleden niet hoort, doordat hij doof is. De volksmuze bezong herhaaldelijk de geduchte Cháronidas met zijn strenge gezicht, het zwaard in de hand en de eigenschap dat hij nu eens in een slang, dan weer in een adelaar of een zwaluw kon veranderen. Hoewel Cháros geen veerman meer is, legt men in bepaalde gebieden van Griekenland nog altijd een munt in de mond van doden, de zogenaamde *peratiki*, als voortzetting van de Oudgriekse traditie.

Op enkele van de Ionische eilanden wordt ook de vrouw van Cháros, de Charóndissa, genoemd. In de volkliederen bestaan groteske beschrijvingen van de maaltijd van het paar bij zonsondergang: een zwart tafelkleed, een hoop kinderhoofden op de tafel en afgehakte handen die het echtpaar bedienen!

Het is kenmerkend dat in de volkspoëzie nergens wordt verwezen naar het paradijs van de christelijke leer, alleen naar de Hades, waar zonder uitzondering alle doden terechtkomen. De zielen lijden daar en verlangen terug naar hun leven in de bovenwereld, maar als ze de Hades vragen of ze voor even terug naar de aarde mogen, om de zon en hun familieleden te zien, antwoordt hij dat zoiets alleen mogelijk is wanneer de zee een tuin wordt en de raaf zo wit als een duif.

Desondanks heerst algemeen onder het volk het geloof dat de zielen elk jaar de bovenwereld bezoeken in de periode tussen Pasen en Pinksteren. De zaterdag voor Pinksteren wordt de zaterdag "van de zielen" genoemd; de familieleden bezoeken het graf van hun overledenen en brengen wijn en *kóllyva* (een gerecht dat bij de dodenmis hoort) mee, zoals ze dat ook doen bij de herdenkingsdiensten op de derde, de negende en de veertigste dag na de dood. *Kóllyva* worden gemaakt van gekookt graan vermengd met suiker, amandelen, rozijnen, sesam en granaatappelpitten en zijn bovenop versierd met een kruis van suiker en kaneel of, als het gaat om iemand die jong is overleden, met *koufêta* (gesuikerde amandelbonen). Het volksgeloof dat de doden voedsel en water nodig hebben is bekend uit de Oudheid: de 'lijkoffers' en 'plengoffers' vormden het eten en drinken dat de oude Grieken aan de doden aanboden (zie bijvoorbeeld Sophokles' tragedie *Choëforoi*, *Offerplengsters*). Het woord *kóllyvo* komt eveneens uit de Oudheid: aanvankelijk had het de betekenis van graan dat werd gebruikt om goud te wegen en later van een munt van weinig waarde. Zulke munten werden uitgedeeld aan degenen die bij de begrafenis aanwezig waren; misschien komt het daardoor dat de eerste christenen de gewoonte van de *kóllyva* overnamen. Het graan symboliseert voor de kerk de opstanding van de doden; de apostel Paulus schrijft dat, zoals het graan herboren wordt nadat het in de grond gelegd is, zo ook het dode, vergankelijke lichaam van de mens

zal opstaan door Gods kracht¹⁵.

In het geval dat een jong iemand ongehuwd overlijdt, wordt hij of zij begraven als bruid of bruidegom, een gewoonte die het Oudgriekse gebruik van het plaatsen van een *loutrofóros* (zwarte waterkruik) bij het graf van een ongehuwde dode voortzet.

Een gewoonte die al verloren dreigt te gaan is de aanwezigheid van vrouwen die de dode betreuren (klaagvrouwen). De klaagzangen verschillen van gebied tot gebied, maar de meest lyrische en bekende zijn die uit de Mani (Zuid-Peloponnesos). De in het zwart geklede vrouwen zitten in twee groepen om de dode heen en voeren onderling, met gebroken stem, een ritmische, gezongen dialoog. Er bestaan speciale liederen voor de dood van een echtgenoot, een zoon, een dochter, een vader enz., maar dikwijls improviseren de vrouwen ook, vooral als ze spreken over hun persoonlijke herinneringen aan de dode. Door de toon van hun stem zou men denken dat ze onafgebroken huilen, maar in werkelijkheid zijn hun ogen droog. Het klaaglied wordt al in de *Ilias* vermeld: Andromache, Hekabe en Helena, bij voorbeeld, zingen klaagliederen bij het dode lichaam van Hektor. Op vaatwerk uit de geometrische periode zijn zwarte vrouwenfiguren afgebeeld - aanvankelijk zonder gelaatstrekken en later met één oog! - die klaagliederen voor een dode zingen¹⁶. De lange traditie van klaagzangen is degene geweest die de volksopvatting over het leven na de dood heeft gevormd en misschien ontbreken daardoor de elementen uit de christelijke leer.

Na het begraven van de dode verzamelen familie en vrienden zich voor een eenvoudige maaltijd, de *makariá* (lijkmaal), waarmee ze de oude traditie van het *perideipnon*-maal voortzetten. Het cremieren van doden is niet gebruikelijk in Griekenland, hoewel het tot de vierde eeuw na Christus even vaak voorkwam als begraven. Als waarschijnlijke reden wordt genoemd de angst van de eerste christenen dat het gecremeerde lichaam niet kan opstaan bij de Wederkomst van Christus; daarom ook werd het verbranden van martelaren als de grootste wreedheid van de heidenen jegens de christenen beschouwd.

Tijdens de eerste veertig dagen zette men een bord graan en een glas water neer in het huis van de dode, om op deze kritieke dagen de dorst van de ziel te lessen, wanneer hij zijn graf verlaat en in het huis rondwaart¹⁷. Achter deze handeling, evenals achter de herdenkingsdienst, schuilt de angst voor de

¹⁵ 1 Cor. 15: 35-44, 53.

¹⁶ Zeer bekend is het grote Dipylon-mengvat in het Nationaal Museum in Athene, met de naakte vrouwenfiguren die de wagen met de dode volgen (rond 740 v.Chr.).

¹⁷ S.K. Spyridáki, 'Ο ἀριθμὸς τεσσαράκοντα παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ τοῖς νεότεροις "Ελλησι, Athene 1939.

terugkeer van de overledene, die voorkomen moet worden of tenminste gunstig uit moet pakken.

Het opgraven, het schoonmaken van de beenderen met wijn en het plaatsen daarvan in een kist met de naam en de overlijdensdatum, gebeurt gewoonlijk na drie jaar. Wijd verbreid was vroeger de opvatting dat de dode die in deze tijdsperiode niet vergaan was, waarschijnlijk een *vrikólakas* (vampier) was geworden. Deze benaming, die van Slavische herkomst lijkt te zijn, heeft verschillende varianten: *Vourkólakas*, *Vourdólakas*, *Katachanás*, *Sarkoménos* enz., en duidt de dode aan die ten gevolge van een boze geest in een bloeddorstige vampier is veranderd. *Vrikólakes* zijn gewoonlijk degenen die vele zonden in hun leven hebben begaan. Daarom, als zij sterven, "vinden zij geen rust, maar komen uit hun graf en dwalen rond op de plaatsen die zij vaak bezochten toen ze nog in leven waren"¹⁸. Hun verschijning is weerzinwekkend, ze zijn bebloed, halfvergaan, in vodden gekleed. 's Nachts verlaten zij hun graf om bloed te gaan drinken. Om de nachtelijke tochten van de *vrikólakes* te verhinderen, werd er om de begraafplaats een gracht gegraven zodat het water hen tegen kon houden. Men vermeed het 's nachts al te dicht langs een begraafplaats te lopen en ook "Wie is daar?" te vragen als er slechts één keer op de deur werd geklopt. Een *vrikólakas* klopt nooit twee keer en alleen na de tweede keer kloppen kon men er zeker van zijn dat hij het niet was. Het verschil met spoken is dat die de geest van de overledene zijn, terwijl de *vrikólakes* zijn lichaam zijn. De meest doeltreffende manier om zich van hen te ontdoen was hun lichaam op te graven en te verbranden.

De kerk heeft niet radicaal geholpen bij het uitroeien van het bijgeloof over de *vrikólakes*. Terwijl ze de ideeën erover bestrijdt, aanvaardt ze tegelijk dat de kerkelijke excommunicatie die door de Metropoliët wordt uitgesproken de kracht heeft om de lichamen niet te doen vergaan: "Het niet vergaan van het lichaam van de geëxcommuniceerde vormt een overduidelijk blijk van het feit dat Gods weldaden hem onthouden zijn, ten gevolge van de uitsluitende verantwoordelijkheid van de betrokkene"¹⁹. Ook zelfmoord, ouderlijke vervloeking van kinderen en overlijden van ongedoopten enz. kunnen 'vampierwording' ten gevolge hebben.

Ter afsluiting denk ik te kunnen zeggen dat in het huidige Griekenland een volk leeft, dat nog altijd de taal van zijn oude voorvaderen - met alle

¹⁸ N. Politis, *Paradhósis*, nr. 933.

¹⁹ Yermanós Paraskevópoulos, bisschop van Ilía, "De onontbonden lichamen van de doden", in *Jaarboek van het Genootschap van Studiën van Ilía [Eleia]*, 1 (1982), p. 308-9.

taalveranderingen en -ontwikkelingen die zovele eeuwen meebrachten - spreekt en sterker nog: een volk dat in zijn cultusgebruiken, zijn dagelijks leven, zijn feestdagen, tijdens de belangrijke gebeurtenissen in zijn leven - ondanks de industrialisatie en de moderne technologie - gewoonten en gebruiken in stand houdt, die hun wortels hebben in de verering en de beschaving van zijn Oud-griekse voorvaderen.

Uit dit oogpunt bekeken is de reactie van een eenvoudige Griekse ober "mijn gezicht is 3500 jaar oud", te rechtvaardigen.

Mariëtta IOANNIDOU
Vertaling: Nicole van Wees